

VARGA LÁSZLÓ

FORRÁSKÖZLÉS ÉS A SZEMÉLYES ADATOK VÉDELME¹

A személyes adatok védelme demokratikus jog, tehát Magyarországon tipikusan a rendszerváltás terméke. Az átmenet idején, legalábbis az adatvédelmi törvény 1992-es megalkotásáig, azonban gyakran jogcímként szolgált a történelmi kutatások erőteljes korlátozására. 1990 novemberében egy levéltári konferencián a Legfelsőbb Bíróság egyik jeles bírása érvelt — ennek megfelelően — amellet, hogy még a XVII. század történelmi személyiségeit, nevezetesen Báthory Erzsébetet is megilleti ez a jog, nem illik „szennyését, magánéletét kitergetni”.

Azóta nagyot fordult a világ, s a hatályos törvények szerint valóban semmi nem korlátozza a történelmi kutatás szabadságát. Vagyis egy történész számára legfeljebb az államtitok képez áthághatatlan akadályt, s bár ez is megérne egy misét, de kívül esik előadásunk tárgyán.

Személyes adatok megismerését a levéltári törvény időhatárhoz köti: az érintett halálától számított 30 évhez, vagy ha ez ismeretlen, akkor a születést követő 90 évhez, s ha ez sem ismert, akkor az irat keletkezésétől eltelt 60 évhez. Elfogadott ennek alapján, hogy például a házassági anyakönyvek kutatásánál (amelyeknél a halálozás ideje nem ismert, a benne szereplők születési ideje viszont nagyon is eltérő) a hatvan éves korlátozást alkalmazzuk.

A tudományos megismerés azonban a személyes adatok védelmére hivatkozva semmilyen formában nem korlátozható. Hiszen, aki rendelkezik a „felkent tudós” igazolásával (tudományos intézménytől származó támogató nyilatkozattal, amit nem olyan nehéz beszerezni), arra az említett időkorlátok nem vonatkoznak. Nem kizárólag, de leginkább a Történelmi Hivatal az az intézmény, amely a régebbi pártállami gyakorlatot követve, esetenként a vonatkozó törvény „ellentmondásaira” hivatkozva, mind a mai napig egyfajta cenzor szerepét gyakorolja, s alapjaiban korlátozza a kutatás szabadságát. Hangsúlyozom, a tudományos megismerésről van szó.

¹ Tudományos konferenciákon a korreferátum — nevének megfelelően — vagy tartalmilag kiegészíti az elhangzott referátumokat, vagy reagál rájuk. Magam az előbbire készültem, de az utóbbira kényszerültem. Hálás vagyok a Fons-nak, hogy most lehetővé teszi eredetileg tervezett, de el nem hangzott előadásom közzétételét.

A jogalkotó ugyanis — némi alkotmánybíróági útmutató segítségével — pusztán a személyes adatok közzétételét korlátozza. Esetünkben ahhoz a feltételhez köti, hogy valóban szükséges-e a történettudomány eredményeinek a bemutatásához.

Mivel az Alkotmánybíróság szerint tudományos kérdésben kizárólag a tudomány képviselőinek álláspontja a mérvadó, magának a szakmának kell kialakítania azokat a „szabályokat”, amelyek az egyes tudóst nem felmentve az egyéni felelősség alól, egyfajta támaszt nyújtanak konkrét esetek konkrét elbírálásához.

Már ebből következik, hogy nem léteznek, nem létezhetnek „kőbe vésett törvények”, az adott szövegösszefüggés, az értekezés tárgya határozza meg, milyen személyes adatok közzétételét kívánja meg a történettudomány eredményeinek a bemutatása.

Tegyük hozzá, ennek „szabályai” nagyon is pontosan megfelelnek a személyes adatok védelméről kialakult jogállami felfogásnak. Ahogy a közélet szereplőinek — megint csak az Alkotmánybíróság vonatkozó határozatára kell hivatkoznunk — többet kell „tűrniük”, mint a magánszemélynek, a történelem szereplői is jobban kiszolgáltatottak az utókor jogos „kíváncsiságának”.

Ez persze több mint „kíváncsiság”, a történésznek azt kell mérlegelnie, hogy értekezésének tárgya — a történelmi személyiség esetében — mennyiben követeli meg valóban személyes adatok, s persze különösen szenzitív személyes adatok ismertetését. Egy politikai életrajz esetében fel sem merülhet, hogy a politikai vélemény mint szenzitív adat védendő. Demokratikus berendezkedés esetén sokkal egyszerűbb a helyzet, hiszen a közszereplők nyíltan kifejtik véleményüket, akár betegségük is nyilvánosságot kap, s az adatvédelem elemi szabálya, hogy csak az első közlés az, ami mérlegelés tárgya lehet.

A kutatás lehetőségének egyénre szabott mérlegelése a levéltár részéről — tudományos kutatókra vonatkozóan — azért is elfogadhatatlan, mert ez kizárná a tudományos kontroll lehetőségét. Sőt, ha a történész egy adatot már nyilvánosságra hozott, akkor mindenkinek joga van annak valóságáról a levéltárban meggyőződni.

Mindent összevetve, a történész számára egyáltalán nem bonyolult annak a kérdésnek az eldöntése, hogy mikor hozhat nyilvánosságra személyes adatot, hiszen — s ezt nem győzöm hangsúlyozni — szakmájának belső logikája megegyezik az adatvédelemével. Természetesen egy történelmi szereplőt nem lehet anonimizálni, viszont felesleges a nevesítés ott, ahol egy jelenség bemutatása a cél.

A történelem „névtelen” szereplőinél sem kizárólagos megoldás az anonimizálás, hiszen a követelmény az, hogy ne váljanak beazonosíthatóvá, ha ezt a tudomány eredményeinek ismertetése nem követeli meg. Természetesen maga a név is „személyes adat”, de nem feltétlenül alkalmas a valós személy felismerésére, közlését viszont maga a hitelesség megkövetelheti. A név adott esetben monogrammal

is behelyettesíthető, s ezt az eljárást a legszigorúbb adatvédő sem kifogásolná, csak hogy ezzel nem feltétlenül oldottuk meg az alapkövetelményt, a valós személy védelmét. A tágabb közönség előtt, amelynek maga a név sem mondana semmit, ezzel látszólag eleget teszünk a törvényi előírásoknak, az adott személy környezetében viszont — éppen ott, ahol ez számít — a monogram is elégséges információ lehet az azonosításhoz. Ezzel együtt, a személyes adatok védelme a történettudomány számára megoldható feladat, a gyakorlat is erről tanúskodik, szó sincs arról, hogy felkent tudósok a rájuk szakadt szabadság hatására valamiféle garázdálkodásba fogtak volna az elmúlt évtizedben.

Bonyolultabb a helyzet a forrásközlésnél, hiszen a közölt iratok hitelességét megkérdőjelezheti az anonimizálás, adott esetben egyszerűen olvashatatlanná teszi a szöveget. Vitát váltott ki az a megoldás, amit Kenedi János választott.² Ő volt az első, aki két kötetes munkájának bevezetőjében részletesen kifejtette, hogy a személyes adatok esetében milyen jogszabály alapján és hogyan járt el. Így az ügynökköknél „az »ügynöktörvény« szigorú betartása érdekében ugyanis három botanikai szakkönyv névmutatóját is kimerítettük, mert — még az anonimizált formában megismert iratokban olvasható fedőnevek is — gyakran elősegíthetik az állambiztonsági szolgálatok titkos segítőinek azt a beazonosítását, amit a törvény tilt”. Elvben igazuk lehet azoknak, akik túlzónak vélik ezt az eljárást, mégsem kérdőjelezhető meg, hiszen arról tanúskodik, hogy a szerzőnek van morálja, s aszerint járt el. A közölt iratok hitelességét és olvashatóságát ez az eljárás egyáltalán nem zavarja.

Inkább az vitatható (de erről már a vitákban nem esett szó), hogy Kenedi a hatalom képviselői közül csak azokat nevezi nevében (vagyis közli nevüket), akik „közhatalmi funkciót gyakoroltak”, s pontosan meg is határozza ezek körét. Szigorúbban járt el tehát, mint a demokrácia adta lehetőség, amely közfeladatot ellátó személy esetében magát a nevet és a beosztást közérdekű adatnak minősíti.

Az „áldozatok”, vagyis a közölt jelentésekben szereplő megfigyelték közül azoknak a nevét közli, akik vagy közszereplők voltak, s vonatkozó nézeteik „történeti munkákból, sajtóból, vagy nyilvános közléseikből ismert”, vagy „hozzájárultak nevük nyilvánosságra hozatalához”. Az utóbbiak esetében Kenedi fejezetenként, akár alfejezetként igazítja el olvasóit, de a „beavatatlanok” aligha képesek minden esetben eldönteni, hogy ál- vagy valódi névvel van-e dolguk.

Kenedi ezzel — egy szűk körben bizonyára — elindított egy gondolkodási folyamatot, amelynek legelső tanulsága, hogy maga a szerző felel a közölt személyes

2 Kenedi János: Kis állambiztonsági olvasókönyv. Október 23. – március 15. – június 16. a Kádár korszakban. Magvető, Bp., 1996.

adatokért, s nem célszerű, ha akár a szerkesztő, akár a kritikus a nagyobb „szabadság” felé próbálja nyomni.

Miután ez volt az első kísérlet arra, hogy egy szerző nyilvánosan megfogalmazza (leginkább saját maga számára) a személyes adatok közlésének szabályait, egyfajta mércét is állított, mi az, amit a forrásközlőnek végig *kell* gondolnia.

A Párhuzamos Archívum c., általam szerkesztett, az 1945 utáni elnyomó szervek iratainak közlésére vállalkozó sorozat minden egyes köteténél is külön-külön kell mérlegelnünk, hogy milyen szabályok szerint járjunk el. Sipos András és Péter Imrédy-köteténél³ fel sem merült az anonimizálás kérdése. Ezt a közölt iratok jellege nem igényelte, a kötetben szereplő személy (egykori miniszterelnök) pedig eleve kizárta.

Szabó Csaba most megjelent köteténél⁴ viszont sokat vitatkoztunk erről a kérdéssel, nem a „spion” esetében, hanem azoknál, egyháziaknál és hívőknél, akikről a jelentések szólnak. Önmagában nem érv, hogy a jelentésekben nevesítettek mai beazonosítására, vagyis a név és a valós személy összekapcsolására alig van esély. Szabó abból indult ki, hogy az a tény, hogy valaki 50 évvel ezelőtt templomba járt, s akár pokolra kívánta a kommunistákat, ma nem lehet dehonesztáló. Szabó Csaba könyve — többek között — azért olyan kiváló, mert nem ezt, hanem a mechanizmust tárja fel. Az ügynökjelentések nem a megfigyelték, hanem a megfigyelők perverzítéséről tanúskodnak.

Vannak ennél sokkal bonyolultabb esetek is. Saját leadott — azóta meg is jelent — kötetemben⁵ a közölt iratokban szó esik olyanról is, amivel nem szokás dicsekedni. Aminek semmi köze politikai véleményhez, de az adott helyzet megértéséhez, amiből hamis vád lett, igenis szükséges. Egyszerűen magyarázatul szolgál arra, ami — e tény elhallgatásával — a kihallgatók, az ügyész és a bíró számára a „konceptiót” alátámasztotta. Szükséges tehát „a tudomány eredményeinek bemutatásához”, de kihangsúlyozása, az olvasó figyelmének a felhívása már szükségtelen.

Szabó Csaba következő, a Grösz-perről szóló kötetében viszont újra fel kell majd tennünk a kérdést. Azt például, hogy nevesíthető-e a fogdaügynök? Itt sincs általános szabály. Az „ügynöktörvény” a fogdaügynököt nem ismeri, tehát nevének közlését nem is tiltja. Bonyolítja a helyzetet, hogy ez az ügynök maga is áldo-

3 Imrédy Béla a vádlottak padján. Szerk. és a bevezető tanulmányokat írta: Sipos Péter. Sajtó alá rendezte és a szerkesztésben közreműködött: Sipos András. Oiris – Budapest Főváros Levéltára, Bp., 1999.

4 Egyháziügyi hangulat-jelentések 1951, 1953. Szerkesztette, a bevezető tanulmányt írta és a mutatókat összeállította: Szabó Csaba. Oiris – Budapest Főváros Levéltára Bp., 2000.

5 Kádár János bírái előtt. Egyszer fent, egyszer lent 1949–1956. Szerk.: Varga László. Oiris – Budapest Főváros Levéltára, Bp., 2001.

zat, egy másik perben ítélték el, mozgási szabadságának hiánya még azzal sem vethető össze, akit szabadlábon, akár börtönbüntetéssel fenyegetve zsaroltak meg.

Magam is szembesültem ezzel a problémával, s nem is a Kádár-iratokat szerkesztve, hanem azokat tanulmányozva. A közölt iratokban tehát nem szerepel, a bevezető tanulmányban viszont név szerint megemlítettem azt a később kivégzett cellatársat, aki pontosan beszámol arról, hogy Szőnyi Tibor miként élte meg, amikor Farkas Mihály és Kádár János kihallgatta. Ez Kádár többször hangoztatott állításának cáfolatához elengedhetetlen volt, s így — szerintem — nem bújhattam egy anonimizált jelentés mögé.

Egyébként éppen ezért felháborító, hogy a Történelmi Hivatal az ilyen adatokat is anonimizálja, s ezzel nemcsak felelőtlené teszi a történelmi kutatásokat, hanem már egyenesen manipulálja. Ugyanúgy, ahogy tette ezt még a diktatúra éveiben pl. a Párttörténelmi Intézet. Az 1956. július 18–21-ei KV-ülés-jegyzőkönyvét mikrofilmen kutathattam. Komoly szakmai bravúrnak hittem, hogy a manipulált film ellenére rájöttem, az ülésen részt vett és felszólalt Anasztáz Mikojan. Létezett másik mikrofilm is — ezt Hajdu Tibor mesélte —, amelyről nem hiányzott a felszólalás szövege.

Miközben tehát a tudomány, a tudós személyes felelősségére apellálok, ugyanilyen határozottan kell a tudomány, a tudományos megismerés szabadságáért is szót emelnem. Az előbbi ugyanis nem létezik az utóbbi nélkül. Ez nem valamiféle elvont eszme, nem pusztán a „kenyerünk”, hanem felelősségünk előfeltétele. Ha a kutatás áldozatul esik a pártállami korlátozó paternalizmusnak s velünk élő örökségének, ahol jó, vagy még inkább csapnivaló levéltárosok határozzák meg, hogy történészek mit kutathatnak, ott a tudomány is hasonlóan silány lesz. S ez nem a „bevett”, „felkent”, egyetemi és akadémiai címekkel megtűzdelt kutató joga, hanem ugyanúgy megilleti a nálam évtizedekkel fiatalabb Sipos Andrást vagy Szabó Csabát is, sőt még azokat a kollegáinkat is, akiknek még a nevét sem ismerjük. Ideje lenne nekünk, leginkább nekünk, idősebb történészeknek szakítanunk a céhes hagyományokkal.

Minket úgy szocializáltak, hogy a szokásos forráskritikán túl, megtanuljunk a sorok között olvasni, a kitakart sorokat, neveket megfejteni. Nem ezt a képességünket kellene örökölni hagynunk.

Az iratok az igazságszolgáltatás történetéhez c. sorozat köteteiből — holott azt egyenesen a Legfelsőbb Bíróság elnöke (is) jegyzi — számtalan példát tudnék felsorolni, ahol nem csak a sorok között nem kell már olvasnunk (s ez a sorozat érdeme), de számos olyan adat birtokába jut az olvasó, amihez semmi köze nincs. Olyan személyes adatokat is megismerhetünk, amelyeket nem indokol a tudomány eredményeinek a bemutatása, amelyek méltán tarthatnának igényt a védelemre.

Még olyan esetekben is, amikor nem történelmi személyiségről, közszereplőről, vagy közfeladatot ellátóról van szó.

A diktatúra iratainak esetében ráadásul gyakran olyan adatokról van szó, amelyek demokráciában még történelmi személyiségek, közszereplők, de akár közfeladatot ellátók esetében sem lehetnek az államhatalom birtokában (már ez áldozatokká tette őket). Vagyis demokratikus viszonyokat kutatva a történész levéltárban hozzá sem juthat ilyen adatokhoz.

Itt persze el kell oszlatni egy sokat hangoztatott tévhitet: szó sincs arról, hogy az állambiztonsági iratokban több, vagy akár szenzitívebb adatok lennének, mint a törvényesen keletkezett s normális levéltárakban őrzött iratokban. Untig elég az anyakönyvekre hivatkoznom, amelyek tömegesen tartalmaznak olyan szenzitív személyes adatokat, mint a törvénytelen születés, az örökbefogadás, a válás, az egészségi állapot (amennyiben az a halál oka egyben) stb.

A különbség csak részben rejlik abban, hogy amíg az állambiztonsági szolgálat a szenzitív adatokat törvényellenesen gyűjtötte, addig az anyakönyvek megfelelnek a jogállam kritériumainak, maga az érintett is tisztában van azzal, hogy pl. milyen néven anyakönyvezték (ha mégsem, akkor joga van megtudni).

Ennél is nagyobb „veszély” azonban, hogy amíg az anyakönyvek hiteles adatokat tartalmaznak, az állambiztonsági iratok nagyon is sok esetben hamisakat, rágalmozásokat. Az adatokat publikáló történész ezt sohasem feledheti. Aligha követhet el történész, de akár újságíró, napjainkban nagyobb bünt annál, ha — a gyors, vagy könnyű publikálás vágyától hajtva — úgy tesz közzé valós személy(ek)re vonatkozó állambiztonsági iratokat, hogy még jegyzeteket sem készít hozzájuk, s nem igazítja el az olvasót a közölt forrás keletkezésének körülményeiről.

Adva van például (mert valóban adott) egy pap, akit a szolgálat kiskorúak megtartásának vádjával zsarolt, s látszólag okkal, hiszen valóban ügynök lett. Egy konkrét, de itt nem megnevezendő publikációban a pap név szerint nem jelent meg, pusztán az a méltósága, amivel pontosan beazonosítható. Valójában azonban az a tény, hogy az iratok ilyen információt tartalmaztak, egyáltalán nem „bizonyítja” annak valóságát, de még a beszerzés eredményessége sem.

Az én olvasatomban ugyanez: a lelkész lelki közösségben élt híveivel, intenzív kapcsolata volt velük, majd engedett a zsarolásnak, netán éppen egyik tanítványa vallott ellene, de a látszat, amit neki teremtettek olyan kérlelhetetlenül fonódott köré, hogy ennek a megszéllőztetése megsemmisítette volna, s — bár nem követte el — engedett a zsarolásnak, mert képtelen volt a képtelen vádak, gyanúsítások ellen védekezni. Ez, ennek a mechanizmusnak a feltárása a történész felelőssége.

Aki valóban kutat az államvédelmi és állambiztonsági iratokban, az pontosan tudja: hamis tények legalább annyira alkalmasak voltak az áldozat megtörésére,

mint a valóság, sokszor még inkább. Aligha létezik nagyobb bűn, amit történész elkövethet, mint az, ha az egykori áldozatot újra — most már nagy nyilvánosság előtt — meghurcolja. Önmagában persze az, hogy egy tény — legalább — valószínűsíthető (esetünkben a pap tényleg „fajtalankodott”), sem lehet ok a meghurcolására.

Alapvetően arról van szó, hogy — „normális” állapotában — az államhatalom nem tartja nyilván, ha egy pap megsérti a cölibátus tilalmát, hiszen ezzel „csak” saját egyházának törvényeibe ütközik. Az „abnormalitás” az, ha mégis megteszi, mert ebből még valami haszna származhat, behatolhat oda, ami el van zárva előle.

Mellesleg, az átvilágításnak is ez a tébolya. Ha a főpap, nevezzük csak parlamenti képviselőnek (újságírónak stb.), formálisan elvállalta az együttműködést, mert hamis „bizonyítékokkal” zsarolták, tehát aláírt, majd adott hasonlóan hamis, vagy pusztán semmitmondó jelentéseket, akkor fennakad a szűrőn. Ha viszont nem írt alá, pusztán szavát adta, amit aztán nagyon is betartott, pénzt ugyan nem vett fel, de privilégiumokban, gyors előmenetelben, ilyen-olyan lehetőségekben részesült, akkor ő, a tettes, tisztaként jelenik meg. Éppen ez — nem az ügynökbíró, hanem a társadalom igazságérzete — követeli meg a teljes iratnyilvánosságot.

Ez azonban nem a történettudomány terrénuma. Pontosabban a jövő történészeinek illetékessége. Majd ő fogja nagyon pontosan kimutatni, hogy X.Y. közjogi méltóság — neki már történeti személyiség — miként bújt át a tű fokán. Mi akkor vagyunk, lehetünk, utódainkkal a szakmában szolidárisak, ha magunk is megmutatjuk, a mai cenzorok, a tegnapi iratmegsemmisítők nem foghatnak ki rajtunk és rajtuk. Minden titokra fény derül egyszer.

A történelemnek persze nincs „ítélőszéke”, utódunk sem ítélni fog, hanem szakmája teljes fegyverzetében megmutatja kortársainak, milyen korban élünk mi, s kikből állt „elitünk”, nekik már valamennyien történelmi személyiségek. Ezért mondtam, a személyes adatok védelme és a történettudomány egyáltalán nem mond ellent egymásnak.